

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2024]

Tolga ÖNTÜRK

<https://orcid.org/0000-0002-7420-2209>

Doç. Dr.

tolgaonturk@yyu.edu.tr

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

<https://ror.org/041jyzp61>

Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Aliyyü'l-Arabî'nin Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ'sı

Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ by Aliyyü'l-Arabî

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received:* 30.10.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted:* 23.12.2024

Yayın Tarihi | *Date Published:* 30.12.2024

Atıf | *Citation*

Öntürk, T. (2024). *Aliyyü'l-Arabî'nin Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ'sı*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(3), 1679-1699. <https://doi.org/10.34083/akaded.1576243>

Öntürk, T. (2024). *Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ by Aliyyü'l-Arabî*. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(3), 1679-1699. <https://doi.org/10.34083/akaded.1576243>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Katkı Oranı Beyanı <i>Author Contributions</i>	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir <i>Author's contribution rates to the study are equal.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Tolga ÖNTÜRK | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Allah'ın doksan dokuz ismine ithafen en güzel isimler anlamına gelen Esmâ-i Hüsnâ (esmâü'l-hüsnâ), İslâm kültüründe önemli bir yer teşkil etmektedir. İbadetten sosyal yaşantıya kadar kültürümüzün her alanını dolduran bu özel kavram, İslâmî Türk edebiyatında işlenen konuların da başında gelmektedir. Dinî edebiyatımızın başlıca ürünlerinden sayılan Esmâ-i Hüsnâ'lar; CenâbıHakk'ın en güzel isimlerini tâdât eden (sayan) eserler, Esmâ-i Hüsnâ'yı şerh eden eserler, Esmâ-i Hüsnâ'nın havassı ve muammaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa divan şiirinde bir ismi manzum bir metin içerisinde gizleme sanatı demek olan muamma, bir tür olarak ilk başta Allah'ın en güzel isimleri olan Esmâ-i Hüsnâ'lar hakkında yazılmıştır. Bu durum zekâyâ dayalı bir tür olan muammaların dinî bir hüviyetle yazılması ve okunmasına etki etmiştir. Esmâ-i Hüsnâ hakkında muamma risalesi tertip eden şairlerin başında İranlı meşhur muamma şairi Mir Hüseyin Nişâbüri gelmektedir. Onun kaleme aldığı bu risale (*Risâle der-Esmâ-i Hüsnâ*), Türk şârihler tarafından defalarca şerh edilmiştir. Lâmiî Çelebi, Nazirâ İbrâhim, Gelibolulu Sürûri, Mevlanâ Alaüddin Selânikî gibi şârihler bu esere şerh yazanlardan sadece birkaçıdır. Yine kaynaklarda hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız 16. yüzyıl âlimlerinden olan Aliyyü'l-Arabî de Mir Hüseyin'in Esmâ-i Hüsnâ muammaları risalesine bir şerh yazmıştır. Bu makalede, tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa 827 arşiv numarası ile kayıtlı olan Esmâ-i Hüsnâ muammaları şerhi incelenerek bu eserden örnek metinlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Şerh, Muamma, Esmâ-i Hüsnâ, Aliyyü'l-Arabî.

Abstract

Esmâ-i Hüsnâ (esmâü'l-hüsnâ), which means the ninety-nine most beautiful names of Allah, has an important place in Islamic culture. This special concept, which fills every area of our culture from worship to social life, is also one of the main subjects covered in Islamic Turkish literature. Esmâ-i Hüsnâ, which are considered to be the main works of our religious literature, are texts that list the most beautiful names of Allah, works that explain Esmâ-i Hüsnâ, and its features and enigmas. Especially in Divan poetry, the art of hiding a name in a verse text, the muamma, as a genre, was first written about the most beautiful names of Allah, the Esmâ-i Hüsnâ. This situation influenced the writing and reading of the mummas, which are a genre based on intelligence, with a religious identity. The famous Iranian enigma poet Mir Hossein Nishapuri is one of the poets who composed an enigmatic treatise about Esmâ-i Hüsnâ. This work (Risale der-Esmâ-i Hüsnâ) written by him has been annotated many times by Turkish commentators. Commentators such as Lâmiî Çelebi, Nazirâ İbrâhim, Gelibolulu Sürûri, Mevlana Alaüddin Selânikî are only a few of those who wrote annotations for this work. Aliyyü'l-Arabi, another 16th century scholar about whom we do not have much information in the sources, also wrote a commentary on the enigmas of the Esmâ-i Hüsnâ of Mir Hüseyin. In this article, the commentary on the enigmas of Esmâ-i Hüsnâ, the only copy of which is registered in the Süleymaniye Library Kılıç Ali Paşa archive number 827, is examined and sample texts from this work are included.

Keywords: Classical Turkish literature, Commentary, Enigma, Esmâ-i Hüsnâ, Aliyyü'l-Arabi.

Giriş

Müslüman toplumların kültür ve edebiyatlarında ortaya çıkan dinî/tasavvufî unsurların, diğer bütün milletlere göre fazla olduğu görülmektedir. Bilhassa Türklerin vücûda getirdiği medeniyet algısında Allah ve Hz. Peygamber, önemli bir yer tutmaktadır. Türklerin inanç düzeylerinin samimiyeti, her adımda ve her sözde, hayatın her anında ve alanında CenâbıHakk'ı ve Hz. Muhammed'i hatırlayarak yaşama geleneğini ortaya çıkarmıştır. Bu yaşam biçimi, "Müslümanın daima Allah ile oluşunun, Allah'ı ta'zim ve kendini âciz idrak etmesinin, Yaradan'a sığınma ihtiyacının ve huzuru maddede değil, mânâda aramasının" doğal bir neticesidir (Çelebioğlu, 1994, s. 39).

Türk-İslâm edebiyatında yazılan eserlerin büyük bir çoğunluğu; CenâbıAllah, Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm ve Resûlullah'ın hadisleri etrafında şekillenmiştir. Bu eserler bazen müstakil olarak kaleme alınmış bazen de başka eserin içerisinde-bilhassa eserlerin giriş (dîbâce) bölümlerinde- yer almıştır. Hz. Peygamber'le ilgili olarak na't, sîretü'n-Nebî, mevlîd, mirâciyye, hilye, kırk hadis gibi eserler yüzyıllar boyunca bıkmadan, usanılmadan sonsuz bir aşk ve şevkle yazılmıştır. CenâbıHakk'la ilgili olan türlerin sayısı da Müslümanların bu şevkiyle orantılı olarak hayli fazladır. Allah'a yakarışı anlatan "münâcât", Allah'ın varlığını ve birliğini ifade eden "tevhit", işi Hakk'a havâle etme ve teslimiyeti ifade eder mahiyetteki eserler olan "tevfiznâmeler", bunların yanı sıra "duanâmeler, zikirler vs." hep CenâbıAllah'a bağlılık ve sevgiyi ifade etmek için kaleme alınan türler olarak karşımıza çıkar. Bunlar arasında doğrudan Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili olan eserlerin başında Esmâ-i Hüsnâ'lar gelmektedir. Telif tercüme, manzum veya mensur, doksan dokuz veya daha az yahut fazla sayıda isimleri ihtivâ eden Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili bir hayli Türkçe eser yazılmıştır (Çelebioğlu, 1994, s. 40-46).

Allah'ın "en güzel isimleri" için kullanılan "esmâ-i hüsnâ" tâbiri, kültürümüzde CenâbıHakk'ın doksan dokuz ismini ifade etmektedir. Allah'ın isimleri birçok âyette bulunmakla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde zikredilen Esmâ-i Hüsnâ (esmâ'ül-hüsnâ) terkihi, daha çok "En güzel isimler Allah'ındır." ve "O'nu güzel isimleri ile tesbih edin." mânâsı üzerinde durmaktadır (A'râf 7/180; İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8; Haşr 59/24.). Esmâ-i Hüsnâ'nın 99 isim olduğunu belirten bir hadis-i şerîf de bulunmaktadır. Ebû Hureyre'den günümüze ulaşan bu hadiste "Allah Te'alâ Hazretlerinin doksan dokuz ismi vardır. Yüzden bir eksiktir. O, tektir. O, teki sever. Kim bu isimleri ezberlerse cennete girer." (Aboezez, 2017, s. 5) şeklinde bu isimleri ezberlemenin fazileti anlatılır. Bu ayetler ve hadislerdeki telkinler ve bilgiler ışığında, İslâm âleminde Esmâ-i Hüsnâ'ya büyük ihtirâm gösterilmiş, onu ezberlemek ve zikretmek bir vecibe hâlini almıştır.

"İslâm dünyasında daha çok şöret bulmuş olan Tirmîzî rivayetine göre Allah'ın doksan dokuz ism-i şerifi şu terkiiple nakledilmiştir:

Allâh, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bârî, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Âlîm, el-Kâbîz, el-Bâsît, el-Hâfîz, er-Râfî, el-Muiz, el-Müzil, es-Semî, el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr,

eş-Şekûr, el-Alîy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mucîb, el-Vâsi, el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdî, el-Muid, el-Muhyî, el-Mümit, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, el-Ehad, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntakim, el-Afüvv, er-Raûf, Mâlikü'l-Mülk, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksit, el-Câmi, el-Ganî, el-Muğnî, el-Mâni, ed-Dâr, en-Nâfi, en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî, el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr” (Öztürk, 2019, s. 29).

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İlâhî isimlerin güzellikle nitelendirilmesinin sebeplerini şöyle sıralar: Esmâ-i Hüsnâ, Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade ettiği için kullarında saygınlık hissi uyandırır. Bu isimler zikir ve duada kullanılmaları hâlinde kâbule vesile olurlar. Allah'ın en güzel isimleri Müslümanların kalplerine huzur verir ve rahmet ümidi telkin eder. Esmâ-i Hüsnâ'nın mânâsını bilenler için bu bilgi insana meziyet ve şeref kazandırır. Esmâ-i Hüsnâ, Allah için vâcip, câiz ve mümteni olan sıfatları içermesi sebebiyle O'nun hakkında yeterli ve doğru bilgi edinmemize imkân verir (Topaloğlu, 1995, s. 404).

Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'yı konu edinen eserler, CenâbıAllah'ın doksan dokuz güzel ismine yer veren, onların anlamlarını açıklayan, Esmâ-i Hüsnâ'yı ezberleyip okumanın faziletlerinden bahseden manzum veya mansur eserleri ifade etmektedir. Esmâ-i Hüsnâ konusu, çeşitli eserlerin içerisinde işlendiği gibi, sadece bu konuda kaleme alınan müstakil eserlerin sayısı da hayli fazladır. Bu sebeple bu konuda yazılmış eserlerin bir tür mâhiyetinde ele alınması gerekli hâle gelmiştir. Esmâ-i Hüsnâ'ları konu edinen eserler, şöyle tasnif edilmiştir:

Öncelikle Esmâ-i Hüsnâ'yı **tâdât eden (sayan)** eserlerin varlığı karşımıza çıkmaktadır. Esmâ-i Hüsnâ'ların “tevhit, münâcât” gibi türlerin içerisinde zikredildiği bilinmektedir. Ancak müstakil olarak Esmâ-i Hüsnâ'ya ayrılmış, kaside veya mesnevi biçiminde yazılmış eserlerde Allah'ın en güzel isimleri şiir formunda sayılmaktadır. Örneğin, Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât*'ında 120 kadar Esmâ-i Hüsnâ sayılmıştır. Ahmedî, Nâbî, Sadrî, Fuzûlî gibi şarîhler, gazellerinde Esmâ-i Hüsnâ'yı konu edinen ve sayan şairlerdendir (Öztürk, 2019, s. 29-30).

Esmâ-i Hüsnâ'ları **şerh eden**, onların mânâ güzelliklerini açıklayan ve ortaya koyan birçok eser yazılmıştır. Manzum veya mensur olarak kaleme alınan bu şerhlerden bazılarının şârihleri şunlardır: Ebû Abdullah Muyiddin b. Süleyman b. Mesud Rûmî-i Kâfiyeci, Lâmiî Çelebî, Bahaeddin-zâde Muhyiddin Muhammed Efendi, İbn-i İsâ-yı Sarûhânî, Selâmî Mustafa Efendi, Subnî Muhammed Ali Çelebî Bursevî, Muhyiddin Gülşenî, Zeynelabidin b. Halil Efendi, Niyâzî-i Mısırî, Haşmet, Hâkim Seyyid Muhammed, Lütfullah b. Muhammed Erzurûmî, Trabzonlu Şakir Ahmed Paşa, İbrahim Nureddin, Muhammed Rüstem Raşid, Muhammed Şerif, Süleyman Hakkı Efendi vs. (Yılmaz, 1994, s.18).

Esmâ-i Hüsnâ'yı konu edinen başka bazı eserler de bu güzel isimlerin üstün niteliklerini ve özelliklerini anlatan **havass** türündeki eserlerdir. “Bir nesneyi diğerlerinden farklı ve üstün kılan nitelik” anlamına gelen havass, Allah'ın en güzel isimlerinin her birinin kendine has özelliklerini anlatmak maksatlı kaleme alınmış yazılardır. Allah'ın her bir isminin lügat mânâsı vardır. Bu isimler CenâbıAllah'ın kudretinin değişik şekillerde tecellilerinin isimleridir. Bu lügat mânâlarının dışında Esmâ-i Hüsnâ'ların her birinin ayrı bir özelliği olduğu kabul edilir. İnsanın ihtiyacına göre, dilek ve dualarının gerçekleşmesini istemesi ve bunun için Esmâ-i Hüsnâ'dan o özellikteki bir ismi zikrederek niyazda bulunması, Esmâ-i Hüsnâ'ların havass özelliğini ortaya koyar. Meselâ hastalıklardan kurtulmak isteyen birinin “eş-Şâfi” ismini sıkça zikretmesi gibi (Kızılabdullah, 2004, s.43-44). İşte Esmâ-i Hüsnâ'nın her birinin bu kendine has özelliğini anlatan eserlere **Esmâ-i Hüsnâ'nın havassı** adı verilmektedir.

Yine bazı âyet ve hadislerde Esmâ-i Hüsnâ'ların özelliklerinin ve bunları sıkça zikredenlere kazandıracığı mükafatlar dolayısıyla, bütün Müslümanların ve özellikle bazı tarikatlara mensup kimselerin bu güzel isimleri “vird” hâline getirerek sistemli ve tertipli bir şekilde zikretmeleri de **Esmâ-i Hüsnâ zikirleri** şeklinde karşımıza çıkar. Pek çok tarikat, kendi zikir usûl ve âdâbı içerisinde Esmâ-i Hüsnâ'ya yer vermiş, yani bu isimleri belirli miktarda tekrar ederek bir çeşit vird hâlinde zikir âdâbı oluşturmuştur. Bazı eserlerde sâlikin hangi mertebede hangi ismi vird edineceği ve Esmâ-i Hüsnâ'yı hangi sıra ile zikredeceği yer almakta, bu vesile ile bu isimlerin faziletlerinin kavranacağı anlatılmaktadır (Baş, 1999, s. 54).

Esmâ-i Hüsnâ'ların en yaygın olarak yazıldığı türlerden biri de çalışmamızın konusu olan **Esmâ-i Hüsnâ muammaları**dır. Esmâ-i Hüsnâ'nın her biri için bir muamma tertip edilerek oluşturulmuş manzum veya mensur eserler bu adla anılmaktadır. Aşağıda Esmâ-i Hüsnâ muammaları kısaca muamma türü hakkında bilgi verilmiştir.

1.Muammâ ve Esmâ-i Hüsnâ Muammaları

Muamma, kelime olarak “gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz” anlamına gelmektedir. Klasik Türk edebiyatında bir ismin manzum veya mensur bir metnin içerisinde gizlenmesi şeklinde tertip edilmiş bilmecelere muamma denmiştir. Muamma bir bakıma manzum bir oyun, bir bilmece türüdür. Muamma yazmak, bir şairlikten ziyade, zekâ ve kabiliyet işidir (Bilkan, 2000, s.11). Muammada özellikle bir insan veya herhangi bir şeyin kendisinin değil, isminin manzum veya mensur biçimde gizlenmesi gerekir. Eğer kendisi gizlenirse bu lügaz olur. Muammalar, usulünü bilenler, zekâ ve intikâl sahibi olanlar tarafından halledilmek için yazılır. Bu bakımdan muammaların “cemiyetin müşterek zekâsına, umûmî dimâğ örfüne” uygun olmaları ve “zevk-i selîm tarafından beğenilecek, nefret edilmeyecek, insana zekâsının becerikliliğinden dolayı zevk duyuracak şekilde olması” beklenir (Tarlan, 1936, s. 7).

Muammayı tertip etmek (yazmak) ve muammayı çözmek büyük bir maharet gerektirir. Edebiyatımızda bazı şairlerin çok iyi muamma söylediği ve bazı şairlerin de muamma çözümünü noktasında usta olduğu görülür. Bu yüzden muamma söylemek (muammâ-

gûyluk) nasıl bir mahâretse, muamma çözücülük de (muammâ-küşâlık) o denli mahâret gerektirmektedir. Muammaların başında her zaman muammadan çıkarılacak isim yer almaktadır. Hem muamma tertibinde hem de çözümünde şairlerin takip ettikleri bazı “ameller” (işlemler) bulunmaktadır. Bunlardan “Amel-i tahsilî”, gizlenen ismin harflerini verir. Teradûf, tansis-tahsis, tesmiye, telmih, iştirak, teşbih ve istiare, ebced ve kinaye şeklinde dokuz kısma ayrılmaktadır. “Amel-i tekmili”, gizlenen isme işaret eden, bulunan harf ve hecelerin nasıl yan yana getirileceklerini anlatan işlemidir. Telif, iskat ve kalb olmak üzere üç kısma ayrılır. “Amel-i teshili” muammanın çözümünü kolaylaştıracak usulleri verir. İntikad, tahlil, terkib ve tebdil gibi kısımlara ayrılır. “Amel-i tezyili” ise gizlenen isme hareke, sükun, şedde gibi unsurları verme işlemine denir (Saraç, 2005, s. 300-301).

Muamma, Türk edebiyatına İran’dan geçmiştir. Bilhassa 15. yüzyılda Herat’ta Ali Şîr Nevâyî’nin muhitinde toplanan Türk ve İran şairleri, muamma ilmine çok fazla önem vermiş, yazdıkları risaleler ile bu ilmin kaidelerini ortaya koymuşlardır. Anadolu sahasında da Mu‘înî ve Ahmedî gibi şairler ilk muamma söyleyen şairler olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Lâmiî, Hüdâyî, Ubeydî, Emrî, Gelibolulu Ali, Bâkî, Rûhî, Fehimî Kadîm, Nazmî, Nâbî, Nesib Dede, Nazirâ gibi şairler muamma ilmine rağbet etmişlerdir. Ancak Türk edebiyatında bu ilmin üstadı Edirneli Emrî Çelebî’dir. Emrî kaleme aldığı altı yüzden fazla muamma ile gerçekten bu sahadaki şöhretiyle kendisinden önce muamma yazarları unuttuğu gibi kendisinden sonra gelenler arasında da bu sanatla onun kadar uğraşan olmaması, onun divan edebiyatında muammanın üstadı olarak kabul edilmesine sebep olmuştur (Saraç, 2005, s. 302-310).

“Muammacılık geleneği, en başta muamma manzumeleri ve türe dair uygulamaları açıklayan risaleler, muamma şerhleri, hall yollarına dair haşiyeler gibi yazılı ürünlerle daha sonra kahvehane gibi çeşitli muhitlerde gerçekleşen muamma asma icralarıyla genişlemiş bir şiir kültürü alanını kapsamaktadır.” (Arslan, 2023, s. 2497).

Muamma türünün Türk edebiyatında tanınmasında, İranlı ünlü muamma şairlerinin risalelerine yazılan şerhlerin de önemli bir rolü vardır. Ali Şîr Nevâyî, Mollâ Câmî, Mir Hüseyin Nişâbûrî, Şerafeddin Ali Yezdî, Ali Ker gibi İran’ın muamma şairlerinin risalelerine Türk edebiyatında Gelibolulu Sürûrî, Sûdî, Hâşimî, Lâmiî, Muhyî-i Gülşenî, Kınalızâde Ali Çelebî, Nazirâ, Salâhi-i Uşşâkî gibi isimler şerhler yazmıştır (Arslan, 2000, s. 262).

İlk başta Allah’ın “doksan dokuz” ismi (esmâ-i hüsnâ) hakkında düzenlenen muammalar, daha sonra insan isimleri için de yazılmıştır. Bazı divanlarda yer alan Esmâ-i Hüsnâ muammaları, divanların tertip sırasına göre “muammeyât” başlığı altında yer almaktadır. Ancak şairlerimiz Esmâ-i Hüsnâ için tertip edilmiş muammaları bir saygı gereği olarak muammeyât kısmının başına yerleştirmişlerdir (Bilkan, 2000, s. 12).

Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ muamma risalelerinin yanı sıra bilhassa Mir Hüseyin Nişâbûrî’nin Farsça Esmâ-i Hüsnâ muamma risalesine pek çok şerh yazıldığı bilinmektedir. Aşağıda bu şerhlerden kısaca bahsedilmiştir.

2. Mir Hüseyin Nişâbüri ve Aliyyü'l-Arabî

Hakkında bilgi veren bütün kaynaklarda İran edebiyatının en büyük muamma şairlerinden biri olarak gösterilen Mir Hüseyin Nişâbüri, 15. yüzyılda yaşamıştır. Tam adı “Hüseyin b. Muhammedü'l-Hüsnî eş-Şirâzî en-Nişâbüri”dir. Nişâbüri kentinde doğan şair, ilim tahsil etmek için dönemin en önemli ilim merkezi olan Herat'ta bulunmuştur. 1498'de vefat etmiştir (Baş, 1999, s. 24).

Mir Hüseyin, Herat'ta Mollâ Câmî ve Ali Şir Nevâyî'nin yanında bulunmuştur. Kaynaklarda Câmî ve Nevâyî'nin Mir Hüseyin'in muamma alanındaki ustalığını taktir ettiği ve onun gibi muamma söyleyen kimsenin olmadığı kaydedilir. Mir Hüseyin'in hocası olan Mollâ Câmî, onun çok latif bir tabiata sahip olduğunu ve muamma fenninde çok ileri bir mertebeye ulaştığını belirtir. Kendisi de muamma risaleleri yazan Câmî, “Eğer onun muamma ilminde bu derece ileri düzeyde olduğunu bilseydim, asla muamma söylemeye girişmezdim.” der (Öntürk, 2019, s. 19).

Mir Hüseyin Nişâbüri hakkındaki en detaylı bilgiler, Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis*'inde yer alır. Tezkirede şairin Nişâbürlü olduğu, şehirde eğitim görmüş, yumuşak huylu ve ahlaklı biri olduğu bildirilir. Şahsındaki velilik izleri açıkça görülen Mir Hüseyin, muamma ilmindeki inceliği o dereceye çıkarmıştır ki onu aşmak mümkün değildir. Öyle ki bu yolu kapatmış olduğuna hükmedilir (Eraslan, 2015, s. 464).

Şair şiirlerinde “Şefî'î” mahlasını kullanmıştır. Herat'ta Ali Şir Nevâyî'nin sarayında bulunan Mir Hüseyin, dönemin en meşhur edebî mahfilinde şiir ve ilimde, bilhassa muamma ilminde hem Nevâyî hem de Mollâ Câmî gibi isimlerle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Mir Hüseyin çeşitli muammalar yazar, bunları Nevâyî'ye taktim edermiş. Nevâyî de eğer muammanın tertibini beğenirse onay verir, beğenmezse Mir Hüseyin bunları değiştirirmiş. Gerçekten de muamma ilmini Câmî'den öğrenen şair, bu ilmin inceliklerini de Nevâyî istediği ve onun beğenisini kazanmak için öğrenmiştir (Öntürk, 2019, s. 21).

Mir Hüseyin Nişâbüri'nin muamma fenninde iki risalesi bulunmaktadır. Bunlar *Risâle-i Muammâ ve Risâle Der-Esmâ-i Hüsnâ*'dır. *Risâle-i Muammâ*, Mir Hüseyin'in en hacimli ve muamma ilminin inceliklerini anlattığı eseridir. Bu eserde muammanın tanımı, kaide ve usûlleri tek tek anlatılmış ve eserde 700'den fazla muamma örneği verilmiştir. Bu muammaların bazılarının çözümüne dair ipuçları da yine bu risalede yer almaktadır. Ancak bu eserin asıl kıymeti, muamma tertibinde ve çözümünde yer alan amelleri (işlemleri) tek tek anlatmış olmasıdır. Eserde muamma kaideleri *tahsîlî*, *tekmîlî*, *teshîlî* ve *tezyîlî* şeklinde dört ana başlıkta tanıtılmıştır. Özellikle Câmî'nin risalesinde bulunmayan “tezyîlî” başlıklı amel, bu risalede tanıtılmıştır (Öntürk, 2019, s. 24).

Mir Hüseyin Nişâbüri'nin *Risâle-i Muammâ* adlı eserinin, muamma türünün Anadolu'da tanınip yayılmasında katkısı büyüktür. Özellikle Edirneli Emrî ve Kınalızâde Ali Çelebi'nin risaleye ilgi duyup okumaları, Anadolu sahasında muammanın ortaya çıkışında etkili olmuştur. Edirne'de Üç Şerefeli Medrese'de tanıştıkları bilinen Emrî ile Ali Çelebi, muamma türünü merak ederek bu türde yazılmış eserleri araştırmışlardır.

Muamma fennine ehemmiyet veren bu iki şahıs, Mir Hüseyin Nişâbü'rî'nin risalesini bulmuş, bir iki gün içerisinde Emrî risaleyi okumuş ve Ali Çelebi de istinsah etmiştir. Risaleyi beraber tetkik etmişler ve kısa zamanda muamma meselesine vâkıf olmuşlardır. Böylelikle muamma türü Ali ve Emrî Çelebi'nin uğraşları neticesinde etrafta ilgi uyandırmıştır (Durmuş, 2019, s. 132-133). Bu risaleye Türk edebiyatında birçok şerh yazılmıştır. Gelibolulu Sürûrî, Lamiî Çelebi, Muhammed b. Ali el-Nundakî, Hüsam b. Hayreddin, Hüseyin Muammâyî ve Hâşim b. Mikâil gibi isimler bu risaleye şerh yazan şârihlere dendir (Bilkan, 2000, s. 176; Öntürk ve Öztürk, 2020, s. 134).

Mir Hüseyin'in muamma ilminde kaleme aldığı diğer eseri de *Risâle Der-Esmâ-i Hüsnâ*'dır. Allah'ın doksan dokuz Esmâ-i Hüsnâ'sına birer muamma tertip eden Mir Hüseyin'in bu eseri, ilk kez Agah Sırrı Levend (1957) tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bu risale üzerine, Türk edebiyatında pek çok şerh yazılmıştır: Lâmiî, Gelibolulu Sürûrî, Nazmî, Mevlanâ Alaüddin Selânikî, Nazirâ İbrahim, Bayezid b. Gaffar bu isimlerden bazılarıdır (Levend, 1972, s. 50).

Bu şerhlerin yanı sıra, Aliyyü'l-Arabî (Ali el-Arabî)'nin de *Risâle Der-Esmâ-i Hüsnâ*'ya yazdığı tam ve mensur bir şerhi bulunmaktadır. Bu şerhin dibâce kısmında eserin müellifinin adı "...bu Dâî fakîr 'Aliyyü'l-Arabî el-ğakîr..." şeklinde geçmektedir. Bu ifadeden hareketle şârihin isminin Dâ'î veya Aliyyü'l-Arabî (Ali el-Arabî) olduğu görülmektedir. Eserin başka bir yerinde müellif hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Eserin müellifi hakkında tam ve doğru bilgi yok denecek kadar azdır. Öncelikle "Dâ'î" isminin "duacı" anlamının dışında şairin mahlası olduğu varsayılarak bu mahlaslı yedi şairin biyografileri incelenmiştir. Ancak bunlardan hiçbirinin bu eserin müellifi olduğu kanısı oluşmamıştır. Yine eserin kütüphane kataloğu kaydında müellifin ismi "*Alâ'eddin Ali el-Arabî el-Halebî*" şeklinde kayıtlı olup II. Bayezid devri şeyhülislamlarından olan Halepli Alaeddin Arabî Efendi işaret edilmiştir. Bu şahsiyetin de zaman dilimi olarak eserin müellifinin yaşadığı dönemden önce hayatta olması sebebiyle, bu iki şahsiyetin aynı kişi olma ihtimali uzaktır.¹

Aliyyü'l-Arabî'nin yaşadığı dönemle ilgili en önemli bilgi, *Şerh-i Muammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ*'nın dibâce bölümünde Kanûnî Sultan Süleyman adına yazılmış 19 beyitlik bir kaside bulunmasıdır. Şârih bu şiirde "Hazret-i Sultân Süleymân Hân bin Sultân Selîm Hân" ismini de muamma şeklinde şiirin içerisinde vermektedir. Bu bilgiden hareketle 16. yüzyılda yaşamış ve *Evsâf-ı Binâ-yı İstanbul ve Binâ-yı Ayasofya* adlı eserin sahibi Ali el-Arabî İlyas isimli bir yazarın, çalışığımız eserin de müellifi olma ihtimali karşımıza çıkmaktadır. *Evsâf-ı Binâ-yı İstanbul ve Binâ-yı Ayasofya* üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Ayşegül Muhcu, yazarın hayatı hakkında çok fazla bilgi olmadığını belirterek eserin ilk sayfalarındaki "Bu hakîr-i mu'terifü't-taksîr 'Alî el-'Arabî İlyâs el-fakîru'l-mu'allim fi hıdmet-i hazretü'l-vezîr" ifadesinden hareketle yazarın Kanûnî Sultan

¹ Zikredilen şahsiyet Alaeddin Arabî Efendi olup Halep'te dünyaya gelmiş ve Arabî lakabıyla meşhur olmuştur. Osmanlı ülkesinde Mollâ Gürânî'nin derslerine devam eden Arabî, Bursa Kaplıca Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Sahn-ı Saman Medresesi'nde de müderrislik yapan şair, 1495 senesinde şeyhülislam olmuş 1496'da vefat etmiştir (İpşirli, 1989, s. 319).

Süleyman'ın vezirlerinden Semiz Ali Paşa'nın hizmetinde bulunan bir muallim olduğunu söyler. Eserini de Semiz Ali Paşa'ya ithaf eden Ali el-Arabî İlyas, veziri çok fazla methetmiş ve ona sadık bir hizmetkâr olduğunu belirtmiştir. Yazarın hayatı hakkında araştırma yapan Muhcu, bu yazarın muamma şârihi Aliyyü'l-Arabî olma ihtimalini de değerlendirmiş, ancak kesin bir kanıya varamamıştır (2019, s. 9-10).

Aliyyü'l-Arabî (Ali el-Arabî)'nin *Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ* adındaki eseri, eldeki bigilere göre bilinen tek eseridir. 16. yüzyılda kaleme alındığı bilinen bu eser, muamma türünün rağbet gördüğü bir dönemde yazılmıştır. Bu şerh, Mir Hüseyin'in Esmâ-i Hüsnâ muamma risalesinin Anadolu'da tanınması ve türün yaygınlaşması açısından önem arz etmektedir. Bu eser hakkında Agah Sırrı Levend'in yukarıda zikredilen makalesinin dışında herhangi bir araştırma bulunmayıp eserin tanıtımı ve çeviri yazıya aktarımı da yapılmamıştır. Bu bağlamda, bu makalede eserin tanıtımı yapılmış ve muamma literatürü açısından bilinmesi amaçlanmıştır. Aşağıda bu eserin özellikleri ve şerh metninden örnek bölümlere yer verilmiştir.

3. Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ

3. 1. Nüsha Özellikleri

Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ adlı eser, Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa koleksiyonunda 827 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Kapağın iç kısmında eserin ismi “Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ Türkî” şeklinde yazılıdır. Zahriye kısmında, eserin Kılıç Ali Paşa kütüphanesine ait olduğunu bildiren vakıf mührü vardır. Yazmanın 1a yüzünde ise “Sâhib ü mâlik Monlâ Bilal tâbi' El-Hâc İbrâhim Efendi bende-i Bilâl Aga” şeklinde yazılı temellük kaydı yer almaktadır. Yazma eser, toplamda 51 varak olup nesih hatla yazılmıştır.

Eser, Mir Hüseyin Nişâbüri'nin Esmâ-i Hüsnâ muammalarının şerhini ihtivâ etmektedir. Agah Sırrı Levend, eserden ilk kez “Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri” adlı makalesinde bahsetmiştir (1973). Daha sonra konu hakkında yapılan başka bir çalışmada da metnin varlığını yinelemiştir (Baş, 1999). Levend, şerh metninin zemin metni olan Esmâ-i Hüsnâ muammaları hakkında da iki makale kaleme almış, ilk önce muammaların Ali Şir Nevaî'ye ait olabileceğini belirtmiş, ardından elde ettiği yeni verilerden hareketle eserin Mir Hüseyin Nişâbüri'ye ait olduğunu ortaya koyan yeni bir makale yayımlamıştır (1957). Eser, Mir Hüseyin Nişâbüri'nin Esmâ-i Hüsnâ muammalarına yazılan diğer şerhlerle de karşılaştırıldığında, zemin metnin Mir Hüseyin'e ait olduğu anlaşılmıştır (Baş, 1999; Öntürk, 2024).

Nüshanın zahriye kısmında veya eserin başında şârih Aliyyü'l-Arabî ve zemin eser sahibi Mir Hüseyin'in ismi geçmemektedir. Eserin sonunda ferağ kaydı da bulunmamaktadır. Eserin 4a ve 4b sayfalarında, Aliyyü'l-Arabî ve Mir Hüseyin'in adı geçmektedir:

“(…) *merhûm Mîr Hüseyin* ki bu fennüñ emîri ve pehlevân-ı bî-naẓîri idi. Esmâ-yı Hüsnâ'ya bir Fârsî mu'ammâ dimişdür ve her birisinde bir gûne zarâfet gizlemiştir ve bir dürlü şan at

getürmişdür ki mu'ammânuñ uşûl u kavâ'idini câmi' ve cemî-i ehl-i fen arasında şâyi' olmışdur. Ammâ şerh olmayınca mezkûr ebyâtadan degme ma'nâ alınmaz ve mu'ammeyât ne vechle çıkacağı ve sâbiken bu Dâî fakîr 'Alîyyü'l-'Arabî el-ḥakîr esnâ-yı taḥşîlde fenn-i mu'ammâyı görürdüm ve ezmân-ı ta'tilde mezkûr Mîr Hüseyin'ün ebyâtına şerh karalardım."

Şârih, Mîr Hüseyin Nişâbüri'nin muamma fenninde eşsiz bir pehlivan olduğunu ve Esmâ-i Hüsnâ'ya dair Farsça bir muamma risalesi kaleme aldığını belirtir. Bu risalesi ile muammanın usul ve kaidelerini anlatmıştır. Ancak bu muammaların şerh edilmeyince mânâsının ortaya çıkmayacağını belirten şârih, kendi ismini zikrederek tahsil zamanlarında muamma ilmini gördüğünü ve tatil zamanlarında Mîr Hüseyin'in beyitlerine şerhler yazdığını belirtir. Yukarıda da belirtildiği gibi şârihin adı "Dâî fakîr 'Alîyyü'l-'Arabî" şeklinde geçmektedir. Şârihin adı kütüphane katalogunda da "Alaeddin Ali el-Arabî el-Halebî" şeklinde kayıtlıdır. Metinde, müellif hakkında başka bir bilgiye rastlanmamaktadır. Metinde Esmâ-i Hüsnâ'nın her birine bir muamma tertip edilmiş ve bunların çözümleri şârih tarafından yapılmıştır.

3.2. Metnin Yapısı ve Şârihin Şerh Metodu

Şerh-i Muammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ, bir *besmele-hamdele* bölümü ile başlamaktadır. Şârih bu bölümde Cenâb-ı Allah'ın kemâl sıfatlarının, yüce vasıflarının Esmâ-i Hüsnâ'da toplandığını belirterek söze başlar. Allah'ın Kerîm, Halîm, Alîm, Ra'ûf ve Rahîm adlarını sıraladıktan sonra, Farsça bir beyitle Yaradan'ın bilinen her şeyden mukaddes ve görülen her şeyden münezze olduğunu ifade eder. Daha sonra bazı hadislerle iktibas ederek "yalnızca kendisine kulluk edilen CenâbıAllah'a yeterince ibadet edilemediğini, bütün mahlûkat tarafından bilinen Rabb'in insanlar tarafından hakkıyla bilinemediğini ve bu husustaki aczini" itiraf etmektedir. Ardından Resûllullah'a övgüler dizen şâir "bera'at-i istihlâl" sanatı yaparak *salve* kısmına geçer. Hz. Peygamber'in "Allah'ın sevgili bir dostu ve nübüvvet mührünün sahibi, kıyamet gününün şefaatsi ve şah ve gedâların sığınağı, dünya ve ahirette sığınılacak kapı, takvâ ehlinin imamı ve kurtuluş yolunun rehberi" olduğunu ifade eden iki beyitlik mesnevi kaleme almıştır (1b-2a).

Şârih, *besmele-hamdele-salve* kısmını bitirdikten sonra padişah Kanûnî Sultan Süleyman'ın *methine* başlar. Farsça-Arapça mensur methiyede padişah, "zamanın önderi ve devranın direği, dünyaya düzen veren ve CenabıHakk'ın yer yüzündeki gölgesi, zamanın sermayesi ve "Rabbîğfîrlî ve heblî mulken lâ yenbeği li-aḥedin min ba'di, inneke entel Vehhâb"² âyetinin temsili ve Arap, Acem, Türk ve Rum illerinin hâkâmı (...)" olarak tasvir edilir (2a).

Bu methiyenin devamında padişah için 19 beyitlik bir kaside yer almaktadır. Farsça-Türkçe yazılan bu methiyede Sultan Süleyman'ın vasıfları övülmüş, saltanatı yüceltilmiş

² "Ey Rabb'im! Beni bağışla. Bana, benden sonra hiç kimsenin sahip olamayacağı bir mülk bağışla. Kuşkusuz ki Sen, bol bol bağışlayıcısın, dedi." (Sad 38/35).

ve hükmünün daim olması için dualarda bulunulmuştur. Şair bu şiirin bazı beyitlerinde de bir sanat göstererek “Hâzret-i Süleymân Hân bin Sultân Selim” ismini muamma usulleriyle gizlemiştir. Metinde bu muammanın çözüm yollarını gösteren ifadeler ve işaretler kullanmıştır (2b-4a).

Bundan sonra *sebeb-i telif/sebeb-i teşrih* bölümüne geçilir. Bu bölümde öncelikle insan aklının faziletleri ve âkil insanların yüceliği övülmüştür. Bu vesile ile muamma ilminin de zekâ ürünü bir ilim olduğu vurgulanarak şârihin döneminde muammanın âkiller, âlimler ve faziletli insanlar tarafından rağbet gördüğü belirtilir. Bu fenle meşgul olan âlimler akıllarını onda açarlar. Bilhassa Fars ilimleri ve şiir sanatı arasında muamma kadar talep ve rağbet edilen başka bir ilim daha yoktur. Zamanın şairleri de bu ilme rağbet ederek pek çok risale kaleme almışlar. Öyle ki muamma ilminin ince hayallerini bulmaktan ve gizli zarafetini çıkarmaktan zevk almışlardır.

Bu hususta özellikle merhum Mir Hüseyin'in risaleleri önde gelmektedir. Çünkü Mir Hüseyin bu ilmin emiri ve benzersiz bir pehlivanı idi. Onun Esmâ-i Hüsnâ üzerine de Farsça bir muamma risalesi tertip ettiği ve her bir muammada farklı bir incelik gizlendiği bilinmektedir. O, öyle sanatlı bir risale yazmıştır ki muammanın usûl ve kaidelerini bir araya getirmiş ve bu risale ilim ehli arasında yayılmıştır.

Şârih, bu Farsça muamma beyitlerinin şerh edilmeyince hiçbir mânâ ifade etmediğini dile getirir ve kendisinin tahsil zamanlarında muamma ilmini gördüğünü ve tatil zamanlarında ise Mir Hüseyin'in beyitlerine şerh karaladığını belirtir. Bir gün gayb âleminde haber veren bir melek (hâtif) gönül kulağına seslenmiş ve ulûhiyet örtüsünün kâşifi cân aklına işaret etmiş ve şârih de mezkûr şerhi (âsitâne-i sa'âdete) sultana hediye etmek için kaleme almıştır. Ancak şârih kendi lisânının Arap lisanı olduğunu bildiren metnin Farsça, şerhin de Türkçe olduğuna işaret edip bu hususta ortaya çıkacak hatalar için özrünü dile getirir. Fakat padişahın lutfu o kadar çoktur ki onun nazarı ile eserinin bir gevher gibi hiçbir zaman değer kaybetmeyeceğinden ümitlidir (4a-4b).

Aliyyü'l-Arabî, Esmâ-i Hüsnâ muammalarını şerh etmeden önce, şerh metodu hakkında kısaca bilgi verir. Şârih, kırmızı mürekkeple yazdığı zemin metindeki muamma beyitlerinden hangi ismin çıkacağını hemen beytin kenarına (derkenara) yazmıştır. Arabî, daha sonra beyitleri Türkçeye tercüme eder. Ardından beyitten çıkan muammanın harflerinin hangi yolla çıkacağı ve nasıl bulunacağını ortaya koyar. İsm-i şerif beyitten hâsil edildikten sonra beyitte kullanılan muamma kaideleri de sırasıyla zikredilir.

“Pes imdi şimdengirü maşşûda şürû idelim. Ammâ ebyât-ı mezkûreniñ birisinden kanķı ism-i şerif çıkarsa beytin qarşusunda kenâra yazılır ve beytden şöñra ma'nâsı Türkîce tercüme olunur. Andan şöñra ol beytden çıkan mu'ammânuñ harfleri ne vechle çıkacağı ve kelimâtiye tariķiyle peydâ olacağı beyân olunur ve ism-i şerif tamâm çıkdıķdan şöñra beytden kavâ'id-i mu'ammâdan kâ'ide var ise bir bir tertib üzre zikr olunur.” (5a)

Şârihin yukarıda kısaca anlattığı gibi bir muamma şerh edilirken üç ana aşama takip edilir. İlk aşama “**Ma'nâ**” başlığı altında verilir. Şârih bu aşamada önce Farsça beytin Türkçe

tercümesini verir. Ardından beytin anlamı, ilk mısra ve ikinci mısrada anlatılmak istenenler, varsa beyitteki başka mazmun ve sanatlar vs. izah edilir. İkinci aşama “**Mu‘ammâ**” başlığını taşımaktadır. Muammanın hallini açıklayan şârih, muammanın hangi mısra veya mısralardan çıkarılacağını, çözümde hangi işlemlerin yapıldığını anlatır. Üçüncü aşama ise “**Kavâ‘id**” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde şârih, muamma beytinde uygulanan muamma usûl ve kaidelerini tanıtır. Bu bölüm bir nev‘i muamma usullerinin öğretildiği bölümdür. Beyitte yer alan “teradûf, telif, melfûz, terkîb, tahlîl” gibi muamma kaideleri tanıtılır. Bütün metin bu sistem üzerine şerh edilmiştir.

4. Metinden Örnekler

Dibâce Bölümünden Örnekler

[1b] Bismillahirrahmanirrahîm

Ĥamd ü sipâs-ı bî-ĥadd ü kıyâs ol Allah Raĥman Raĥîm ve İlah-ı Mennân-ı Kerîm Ĥazretine Celle senâda ve taĥaddeset-i esmâda ki zât-ı mu‘azzamı mecma‘-ı şîfât-ı kemâl ve ism-i a‘zamı menba‘-ı nu‘ût-ı Celâldür. Zehî İlah-ı ‘Aẓîm ve zehî Ĥudâ-yı Kerîm zehî Ĥalîm [ü] ‘Alîm zehî Ra‘ûf [u] Raĥîm.

Mesnevî

Muĥaddes est vü müberrâ zi-herĉi mî dânim
Münezzeh est vü mu‘arrâ zi-herĉi mî binîm

İnsân ĥamd-i ma‘rûfundan kuşûr ile mevşûfdur. *Sübĥâneke mâ‘ abednâke ĥaĥĥa‘ ibâdetike* ve lisân ĥadd-i ta‘rîfinden fütûr ile ma‘rûfdur. *Sübĥâneke mâ‘ arefnâke ĥaĥĥa‘ ma‘rifetike* pes ne deñlü var ise medĥ [ü] senâ [2a] olmaz illâ kîm ola andan aña *Sübĥâneke lâ uĥşiy senâen aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsik* ve şîlât-ı şalât ve nesemât-ı teslimât ol berîd-ı mümkinât ve beyt-i ĥaşıd-i kâinât-ı ravza kîm mu‘ammeyât-ı ĥavâ‘id-i meşrû‘ı tahlîl ve mücemmilât-ı uşûl ü fûrû‘ı tafşîl eyledi.

Mesnevî

Nigîn-i mühr-i nübüvvet ĥabîb-i yâr-ı Ĥudâ
Şefî‘-i rûz-ı kıyâmet penâh-ı şâh [u] gedâ

Melâz-ı deynî vü ‘uĥbâ ĥulaşâ-i dü-serâ
İmâm-ı ehl-i taĥvâ reh-nümâ-yı râh-ı hudâ

Ve daĥî âl ü evlâdı ve aşĥâb-ı emcâdı rûĥlarına kim me‘âni-i ma‘ĥûlî ta‘yîn ve mebânî-i menĥûlî tebyîn edeler.

(...)

Zîkr-i Cemîl-i Pâdişâh Sellemehullahu ve İbĥâhu

Ba‘d-ez ĥamd-i İlahî ve na‘t-ı ĥayr-i enbiyâ defter-i erâyim be-medĥ-i ĥazret-i sultân-ı mâ‘ânî bihi imâm-ı zamân ve kıvâm-ı devrân ve nizâm-ı mülk-i cihân sâye-i Kirdgâr

sermâye-i rûzigâr manzar-ı 'inâyet-i du'â-yı *Rabbîğfirli* ve mazhar-ı vilâyet-i cümâdi
veheblî mulken lâ yenbeği li-aḥedin min ba'di sultânü'l-'Arab ve'l-'Acem ve ḥâkânü't-Türkî
ve'r-Rûmî (...)

Âfitâb-ı mülk ü devlet sâye-i haḳ ber-zemîn
Mâhitâb-ı evc-i rifat şehriyâr-ı kâmbîn

Maḫla'-ı burc-ı sa'âdet kuṭb-ı gerdûn-ı 'ulâ
Merkez-i elṭâf u inşâf u kıvâm-ı şurû' vü dîn

Hemçü efses ber-ser-i İslâm yâ Rab nâm-ı û
Çarḫ-râ her çend mî bâşed beḳâ bâdâ emîn

Serverân-râ ḥâk-i pâyeş dîde rûşen kuned
Dâverân gerd-i dereş kerdend efses-i ber-cebîn

Ḥil'at-i şâhist ber-belâ-yı û zerrîn-ḳabâ
Mühr-i sultânist der-engüşt-i û engüşterîn

Râstî ez-cümle 'âlem sûy-ı mihreş meyl-i dil
Z'ankî dâred ḥâtem-i iḳbâl ü devlet der-yemîn

Ḥazret-i Süleymân Ḥân bin Sultân Selîm
Yâ İlahî kün lehu ḡavsens ve 'avnen külli ḥîn

Nâmı ger sermâye-i dibâce olsa yaraşur
Ḥuṭbe-i ism-i şerîfle oḡurlar ehl-i dîn

Ḥâtemi mühr-i Süleymân olsa ṭañ mî anuñ
Mihrine maṭyû' vü münḳâd oldı külli 'âlemîn

Tiḡine ḥâşâ ki kâfirler muḳâbil olalar
Hiç şihâb-ı sâḳıbe duyar mî şeyṭân-ı la'în

Gün gibi ref itdi dünyâdan şeb-i küfr ü ḳalâl
Olıcaḳ ḥûşîd-i ṭâlî' rûşen eyler yiryüzin

İy gönül her bir kılm olsa ḳalem her barmaḳ el
Ḥaşre dek medḫ-i şerîf yazamam biñde birin

Lik maḳşûdum du'âsıyla teşerrüfdür hemân
Kîm anı vird iylemişdür cümle ḫalḳ ecma'în

Yâ İlahî ger ḫazarda ger seferde dâyimâ
Zâtına senden 'inâyet ola yoldâş ü ḳarîn

Enbiyânuñ nuşreti ve evliyânuñ himmeti
Gerçek alır şevketi dâyim bile ola mu'în

Çâr-yârı ola 'izz ü naşr u tevfiķ ü zafer
 Baht u devlet ola demsâzı sa'âdet hem-nişin
 Ahteri ferhunde-fâl ve tâli'i dâyim sa'îd
 Sa'dı iķbâl-i müsâ'id devleti her dem nigîn
 Ola hûrşîd-i felek itdikce o sûtûn müdâm
 Tâ ki zîr-i sâyesinde emn ola İslâm u dîn
 Mülkini câvid ü 'ömr ü devleti olsun mezîd
 Tâ ebed bu intizâm-ı memleket ola mekîn

Sebeb-i Telif Bölümünden Örnekler

Çünkü muhaqqak ve müberhen ve muqarrer ve mu'ayyendür ki sebeb-i şeref-i insân ve mûcib-i taqaddüm-i nev'-i âdemiyan hilye-i 'aql ve pirâye-i nuṭṭdur ve bulara ma'lûmdur ki kuvvet-i âķile ve meleke-i nâṭıķa ziyâde olduķca fazilet artıķ olur. Pes lâ-cerem ṭibâ-ı selîme ve 'uķûl-ı müstaķîme müstezerâfet bâğına muta'lıķ ve müstemilahât-ı berâate müstaşıķ olmuşdur ve her zamânın 'uķalâsı ve 'ulemâ vü fuzalâsı bu fene düşerler ve 'aķıllarını anda açarlar ve bu zamânda fûnûn-ı Fârisiyyât ve şanâyi'-i şî'riyyât huşûşen ki fenn-i mu'ammeyât şol kadar mergûb u maṭlûb olmuşdur ki şu'arâ-yı zamân aña muḥkem düşdiler ve fuzalâ-yı cihân anda nice risâleler telîf etdiler ve haķ budur ki fenn-i mezkûruñ ince hayâlâtını bulmaķdan ve gizlü zarâfet çıkarmaķdan haż olunur ve merhûm **Mîr Hüseyin** ki bu [4b] fennüñ emîri ve pehlevân-ı bî-nazîri idi. **Esmâ-yı Hüsnâ'ya** bir Fârsî mu'ammâ dimişdür ve her birisinde bir güne zarâfet gizlemiştir ve bir dürlü şan'at getürmişdür ki mu'ammânuñ uşûl u kavâ'idini câmi' ve cemî' ehl-i fen arasında şâyi' olmuşdur. Ammâ şerḥ olmayınca mezkûr ebyâtdan degme ma'nâ alınmaz ve mu'ammeyât ne vechle çıkacağı ve sâbıķen bu **Dâ'î fakîr 'Aliyyü'l-'Arabî** el-ḥaķîr esnâ-yı taḥşilde fenn-i mu'ammâyı görürdüm ve ezmân-ı tatilde mezkûr **Mîr Hüseyin**'in ebyâtına şerḥ kıaraldım. Bir gün hâtif-i ser-i melekûtdan dil-gûşına nidâ ve kâşif-i setr-i lâhûtdan cân-hûşına işâret peydâ oldu ki şerḥ-i mezkûrî pây-ı melaḥ-ı mûr gibi astâne-i sa'âdete me'âba ihdâ eyleyem. Ammâ benim dilim lisân-ı 'Arabî olup ve bunda metn-i Fârsî ve şerḥ-i Türķî olduğundan bu maḥûle nesneyi irtikâb etmek küstâhlığa ḥaml olunur ve lîkin âdet-i erbâb-ı himem ḥaṭâ-pûşî ve kerem olduğına itimâd eyledim. Huşûşâ ki sa'âdetlü pâdişâh ḥazretlerinüñ [5a] luṭf-ı 'amîmleri güneşden 'ayân ve fazl-ı 'azîmleri mânend-i 'ummân-ı bî-kerândur. Ümîddür ki ḥişâl-i ḥamîdleri mûcibince ve şemâ'il-i pesendîdeleri muḳtezâsınca bu şaḥîfe-i za'îfeyi ve ebyât-ı laṭîfeyi müṭâlâ'a-i şerifleri birle müşerref buyuralar ki nazar-ı sa'îdleri ki 'ayn-ı sa'âdetdür ve iksir-i devletdür ḥaṭâya muta'allıķ olursa hüner olur ve türâba düşerse gevher mertebesin bulur. (...)

Pes imdi şimdengirü maqşûda sürû' idelim. Ammâ ebyât-ı mezkûreniñ birisinden çankı ism-i şerif çıkarsa beytin karşusunda kenâra yazılır ve beytden soñra ma'nâsı Türkîce tercüme olunur. Andan soñra ol beytden çıkan mu'ammânuñ harfleri ne vechle çıkacağı ve kelimâtîye tarîkiyle peydâ olacağı beyân olunur ve ism-i şerif tamâm çıkdıkdan [5b] soñra beytden kavâ'id-i mu'ammâdan kâ'ide var ise bir bir tertîb üzre zıkr olunur. (...)

Şerh Bölümünden Örnekler

Allah

*Nîst hadd-i hâme k'ez-nâm-ı İlah
Dem zeden yâbed zebân dâred nigân*

Ma'nâ

Qalemün haddi degildür Haq Te'alâ'nuñ nâmından dem urmaqlık bula dilini şaklayu tutsun. Ya'nî qalemün liyâkati yoqdur Tañrınıñ ismini yazmağa hemân dilini tutsun dimekdür ve bunuñ tetimmesi ikinci beytde gelür ki harf-i ez-nâmeş meded bâşed meger didügidür inşâallah anda beyân olına.

Mu'ammâ

Mışra'-ı evvelden çıkar. Meselâ "hâme" den murâd lafz-ı 'Arabîsi ki qalemdir ve "had" den murâd hem harf-i evveli ve hem harf-i âhîri ki "kâf" [ve] "mîm" dür ve "nîst" hadd-i hâme dimekdür. Fehm olunur ki lafz-ı qalemde bu iki harf hâzîf olınalar yalnız "lâm" qalır. "Lâm" İlah kelimesinden ola aña qatılup andan cüz' ola **Allah** olur.

Qavâ'id

1 Harf-i evveli ve harf-i âhîre hadd itlâk olundu. [6a] Zîrâ had lügatde evcdür ve bundan qalem kelimesinüñ bir evci kâf ve bir evci mîmdür. **2 Kâ'ide-i terâdüf** ve bu kâ'ide şöyle olur ki bir nesneyi zıkr idüp anuñ murâdifini dilerler gâh 'Arabîsini zıkr idüp Fârsîsini dilerler ve gâh 'aksi iderler ve gâh olur kîm 'Arabîden murâdif-i 'Arabî dilerler ve gâh Fârsîden murâdif-i Fârsî dilerler inşâallah yerlü yerinde beyân olunur. **3 Kâ'ide-i telîf** ve bu kâ'ide iki vech üzerinedür. Biri **telîf-i ittîşâlî** ve **telîf-i imtizâcî** oldur ki bir harf bir kelimenüñ ortasına qatılup veyâhûd bir kelime bir kelimenüñ içine girer ki mecmû'ı bir ola ve telîf-i ittîşâlî oldur ki bir harf veyâhûd bir kelime bir gayr kelimenüñ âhîrine muttasıl olup mecmû'ları bir ola inşâallah geldügi yerde beyân olına. **4 Kâ'ide-i melfûz** ve bu kâ'ide şöyle olur ki bir kelime nice telaffuz olunursa 'ayni ile mu'ammâda [6b] murâd olına nitekim bunda İlah kelimesi be'aynih murâd olundu. 5 bir harf bir kelimeye qatılmağa ol andan cüz-i itlâk olundu.

Er-Rahman

*Nîst dil mahrem hem an-râ leb-i diger
Harfî ez-nâmeş meded bâşed meger*

Ma'nâ

Göñül aña mahrem degildir. Tudağ dañi aña mahrem degildir meger kîm Huzâ nâmında bir harf meded ola. Ya'nî göñül Hağ Te'alânun nâmını taşavvur itmegi ve tuğak söylemegi mahrem degillerdür. Meger kîm Hağ Te'alânun nâmından bir harf anlaa meded olabileler ve meger didügi bu iki beytün mecmû'ına mute'allıkdur ve cümle şöyle dimek olur ki *hâme-râ haddi nîst ki ez-nâm-ı Hudâ dem zened ve dil-râ mahremî nîst ki û-râ taşavvur kuned ve leb-râ mahremî nîst ki û-râ gûyed meger ki ez-nâmeş harfî işân-râ meded bâşed ki in mertebêhâ yâbend.*

Mu'ammâ

İki mışra'dan bile çıkar. Meselâ nîst kelimesinden murâd 'Arabîsi ki lâdur ve dil didügi bunda kalbe delâlet ider dinmek ma'nâsına ve andan murâd budur ki lâ kelimesi mağlûb ola [7a] **el** olur ve mahrem didüğinden murâd lafzîdür ve hem an-râ leb didügi tağlîl olına. Hemân-râ leb dimek olur ve andan murâd budur ki mahrem kelimesinün râsı kendüye leb ola ve bunun muğtezâsı budur ki evvelki mîm hağz olına ve râ anuñ yerine gele bu tağdırce **rahm** olur ve *harfî ez-nâmeş* didüğünden qarîne-i ismiyye müsâ'adesiyle **nûn** alınur. Birbirine tertîb üzre munzam olıcağ Er-Rağman olur.

Kavâid

Ki bunda vardur. **1** Terâdüf zîrâ nîstden lâ murâd olındı. **2** Melfûz zîrâ mahremî lafzı be'aynihi murâd olındı. **3** Tebdîl ve bu kâ'ide şöyle olur ki kelimedden bir harf hağz olına ve anuñ yerine gayrden harf gele. **4** Kâ'ide-i tağvîl ve bu kâ'ide şöyle olur ki kelimedden bir hârf kendü yerine gayr-ı yere nağl olına. **5** Evvelki harfe leb ıtlâğ olındı. **6** Kalb-i müstevî ve bu kâ'ide şöyle olur ki bir kelimenün âğiri evvel ve evveli âğir ola. Nitekîm bunda lâ âl oldı. **7** tağlîl ve bu kâ'ide şöyle olur ki [7b] bir kelime bütün iken tağsîm olına ve bu kâ'idenün 'aksi kâ'ide-i terkîbdür. İki kelime bir birine zammolına ve bu iki kâ'ide bunda cem' olmışdur. Zîrâ hem an-râ leb hemân-râ leb dimek oldı.

Er-Rağîm

Dürc-i nâmeş her taraf dürrî nişâned

Cevher-i ferd-i ħired bî-ğod bemâned

Ma'nâ

Hağ Te'alânun mübârek nâmının şandûkası her tarafa dürrler şaçdı ki cevher-i 'ağlı bî-ğod kıldı. Ya'nî gûyâ ki Hağ Te'alânun mübârek isimleri bir cevherdür ki bir şandûkanun içindedür ol şandûka açılduğı vağtin andan şöyle dürrler çıkar ki 'ağl andan müteğayyir kalur.

Mu'ammâ

Mışra'-ı evvelden çıkar. Zîrâ dürc didüğinden murâd lafzîdür ve anuñ dâlından murâd harfün ism-i melfûzîdür ki dâl olur ve cîminden daği murâd melfûzîdür ki cîm ye mîm olur ve harf-i râ şûret-i mektûbesi üzerine kalur. Bu tağdırce lafz-ı dürc şöyle olur. "dâl,

elif, lâm, râ, cîm, ye, mîm” olur ve her taraf dürrü nişâned didüğinden muktezâsı budur ki bu hürûfdan dâluñ sûret-i mektûbesi ki [8a] dâldur ve cîmüñ noktası hâzîf olınalar bâkîsi birbirine zammolıcak Er-Rahîm olur.

Ķâide

Ki bu mu'ammâda vardır. 1 Ķâide-i melfûz. 2 Ķâde-i mektûb ve bu iki Ķâide her Ķarfde bulunur. Meselâ Ķarf-i elifüñ melfûzı elif, lâm fâ olur ve mektûbî elifdür ve bunda Ķâide-i melfûz budur ki dâl, elif, lâm ve cîmden cîm, ye, mîm murâd olındı ve Ķâide-i mektûb budur ki mecmûdan şûret-i dâl hâzîf olındı. 3 Hâzîf olınan Ķarfe ve nokţaya dürr itlâk olına. 4 Ķarfüñ ve nokţanuñ hâzîfına dürr şaçmak itlâk olındı. (...)

Sonuç

Bu makale ile Türk edebiyatında muamma türü alanında kaleme alınmış önemli bir eserin tanıtılması amaçlanmıştır. Daha önce Agah Sırrı Levend'in bir makalesinde künyesini verdiği bu eser üzerine herhangi bir bilimsel çalışma olmaması da bu makalenin yazılmasını gerekli kılmıştır. Çalışma vesilesi ile muamma literatürü içerisinde kaleme alınmış Esmâ-i Hüsnâ muamma şerhlerinden birinin tanıtılması ve muammanın Türk edebiyatındaki seyrinin takip edilmesi, aynı zamanda muammaya ait kaide ve usullerin görülmesi amaçlanmıştır.

Mir Hüseyin Nişâbüri'nin Esmâ-i Hüsnâ hakkında yazdığı muamma risalesi (*Risâle der-Esmâ-i Hüsnâ*), Türk edebiyatında çok fazla şerhi yapılan eserlerden biridir. Allah'ın doksan dokuz ism-i şerifinin her birinin bir beyitte gizlenmesi ile oluşturulan bu risale, muamma ilminin inceliklerini göstermesinin yanı sıra, Esmâ-i Hüsnâ'lara yazılmış olması açısından da dinî bir hüviyet kazanmıştır. Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili yazılan her tür gibi bu muammalar da beğenilmiş, rağbet görmüş ve üzerine şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerden biri de 16. yüzyıl âlimlerinden Aliyyü'l-Arabî'ye aittir. *Şerh-i Mu'ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ* isimli bu eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa 827 arşiv numarası ile kayıtlıdır. 51 varaktan oluşan bu nüshada, dinî bir giriş bölümünden sonra Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulan bir methiye yer almaktadır. Sebeb-i teşrih bölümünden sonra şârih, her bir Esmâ-i Hüsnâ muammasını şerh etmiştir. Şârihin şerh yönteminde, ilk önce zemin şiirlerin tercümesi ve mânâsı verilmiştir. Ardından “muamma” başlığı altında beyitte gizlenen ismin çıkarılma yolları muamma usullerine uygun olarak anlatılmıştır. Şerhin son aşamasında ise “Kavâ'id” başlığı altında, muammanın çözümünde uygulanan muamma kaideleri maddeler hâlinde izah edilmiştir. Bu bağlamda şârih genel muamma kaidelerine uygun olarak son derece teferruatlı bir anlatımla ve sade bir dille Mir Hüseyin'in muammalarını şerh etmiştir. Aliyyü'l-Arabî'nin sebeb-i teşrih bölümünde belirttiği gibi, muamma fenninin rağbet gördüğü dönemde şârihin kaleme aldığı bu eser, bu ilmin Türkler arasında da muteber olduğunu göstermektedir. Şerh ilminde çok ileri bir seviyede bulunan Türk âlimleri, muamma gibi anlaşılması ve çözümlenmesi zor metinlere dahi şerhler yazarak hem bu ilmin Türkler arasında tanınmasını hem de yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Aynı zamanda “san'at-ı şî'riyye”de hünerlerini göstererek dönemin önemli âlimleri arasına isimlerini yazdırmışlardır.

Kaynaklar | References

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. (2011). çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aboelegg, T. I. M. M. (2017). *Arap ve Türk edebiyatında manzum esmâ-i hüsnâlar ve İbrahim Nureddin Efendi'nin "Ferâ'idü'l-Le'âlî" Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Aliyyü'l-Arabî, *Şerh-i Muamma-yı Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye yazma eserler kütüphanesi. Kılıç Ali Paşa, nu.: 827.
- Arslan, M. (2000) Divan edebiyatında muammâ. *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. Kitabevi Yayınları, 251-276.
- Arslan, Ö. (2023). Bir Beyitte Bütün İsimleri Gizleyen Muamma: Câmî'ül-Esmâ. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2495-2522. <https://doi.org/10.34083/akaded.1387395>
- Baş, M. K. (1999). *Lâmîû Çelebi'nin Şerh-i Muammeyât-ı Alâ Esmâ-i Hüsnâ'sı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Bilkan, A. F. (2000). *Türk edebiyatında muamma*. Akçağ Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1994). Kültür ve edebiyatımızda Allah (c.c.). *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1), 39-57.
- DURMUŞ, T. I. (2019). Bir hami olarak Kınalızâde Ali Çelebi ve muamma türüne katkısı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 124-140. DOI:10.34083/akaded.650244
- Ersalan, K. (hzl.) (2015). *Ali Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis*. TDK Yayınları.
- İpşirli, M. (1989). Alaeddin Arabi Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (2). 319.
- Kızılabdullah, Ş. (2004). *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Levend, A. S. (1957). Nevâî'ye atfedilen bir eser: Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ", *TDAY-Bulleten*. 5. 179-182.
- Levend. A. S. (1972). Dini edebiyatımızın başlıca ürünleri", *TDAY-Bulleten*. 20, 25-80.
- Muhcu, A. (2019). *Ali el-Arabî İlyas'ın Evsâf-ı Bina-yı İstanbul ve Bina-yı Ayasofya adlı eseri (tahlil-metin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Öntürk, T. & Öztürk, M. (2020). Mir Hüseyin Nişaburî'nin Muamma Risalesi'ne yazılan Türkçe şerhler: iki bilinmeyen şerh. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 8 (23). 128-146.
- Öntürk, Tolga. (2019). *Sürûri'nin Şerh-i Muammeyât-ı Mir Hüseyin adlı eseri (inceleme-tenkitli metin)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

- Öztürk, A. (2019). İslâmî Türk edebiyatında esmâ-i hüsnâ. *İslâmî İlimler Dergisi*, 14 (2), 27-49.
- Redhouse, S. J. W. (2006). *Turkish and English Lexicon*. Çağrı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (1997). Muamma ve divan edebiyatındaki seyri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 27, 297-308.
- Tarlan, A. N. (1936). *Divan edebiyatında muamma*. Burhaneddin Matbaası.
- Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i Hüsnâ, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11, TDV Yayınları, 404-418.
- Yılmaz, A. (1994). Esmâ-i Hüsnâ şârihi İbn-i İsa-yı Sarûhânî. *Diyanet İlmi Dergisi*. 30 (2). 19-29.

Ekler:

Şerh-i Mu‘ammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ adlı eserden örnek görseller:

